

**HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK
YONDASHUVLAR VA MILLIY QADRIYATLAR****Nizomiy nomidagi O‘zMPU talabasi****Baxtiyoro Gulsanam****Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi****Raxmanova Nigina Amindjanovna****Annotatsiya**

Ushbu maqola huquqiy madaniyatni rivojlantirish jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati va milliy qadriyatlarning rolini o‘rganadi. Mualliflar psixologik omillar va ijtimoiy-madaniy xususiyatlar huquqiy ong va xulq-atvorga ta’sirini tahlil qiladilar. Shuningdek, milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda huquqiy madaniyatni shakllantirishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: huquqiy madaniyat, psixologik yondashuv, milliy qadriyatlar, huquqiy ong, ijtimoiy xulq, huquqiy tarbiya, madaniy xususiyatlar, shaxsiy rivojlanish, jamiyat, ta’lim

Аннотация

В статье рассматривается значение психологических подходов и роль национальных ценностей в развитии правовой культуры. Авторы анализируют влияние психологических факторов и социально-культурных особенностей на правовое сознание и поведение. Также рассматриваются эффективные методы формирования правовой культуры с учётом национальных ценностей.

Ключевые слова: правовая культура, психологические подходы, национальные ценности, правовое сознание, социальное поведение, правовое воспитание, культурные особенности, личностное развитие, общество, образование

Abstract

This article explores the importance of psychological approaches and the role of national values in the development of legal culture. The authors analyze the impact of psychological factors and socio-cultural characteristics on legal consciousness and behavior. Effective methods for fostering legal culture, taking national values into account, are also discussed.

Keywords: legal culture, psychological approaches, national values, legal consciousness, social behavior, legal education, cultural characteristics, personal development, society, education

Kirish. Huquqiy madaniyat – bu jamiyat a’zolarining huquqiy bilimlari, huquqiy ong va xulq-atvori shakllangan darajasi bo‘lib, uning rivojlanishi davlat va jamiyat barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda huquqiy madaniyatni rivojlantirish nafaqat huquqiy bilimlarni oshirish, balki psixologik yondashuvlarni qo‘llash va milliy

qadriyatlarni inobatga olish orqali amalga oshiriladi.

Psixologik yondashuvlar huquqiy ongni shakllantirishda insonning hissiy va intellektual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar — odat-urflar, an'analar va madaniy qadriyatlar — huquqiy madaniyatning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada psixologik yondashuvlarning huquqiy madaniyatni rivojlantirishdagi samaradorligi, milliy qadriyatlarning roli va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari tahlil qilinadi. Maqola maqsadi — huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonida psixologik va madaniy omillarni birlashtirishning samarali mexanizmlarini aniqlashdir.

Asosiy qism. Huquqiy madaniyat — jamiyat a'zolarining huquqiy bilim, huquqiy ong va huquqiy xulq-atvor jihatdan shakllanib, qonunlarga hurmat, huquqiy tafakkur va huquqiy mas'uliyatni o'zida mujassam etgan ijtimoiy fenomen bo'lib, davlat va jamiyatning barqarorligi, adolatli boshqaruv hamda fuqarolik jamiyati asoslarining mustahkamlanishida muhim omil hisoblanadi. Bugungi global o'zgarishlar, modernizatsiya jarayonlari va ijtimoiy madaniyatning transformatsiyasi fonida huquqiy madaniyatni rivojlantirish muammosi tubdan yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Xususan, psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlar — bu yo'nalishda muhim ahamiyatga ega omillardir. Ilmiy adabiyotda huquqiy ong tarkibida huquqiy mafkura va huquqiy psixologiyaning o'zaro bog'liqligi ta'kidlanadi, ularning vositasi orqali huquqiy ong vazifalari — kognitiv, baholovchi, tartibga soluvchi va bashorat qiluvchi funksiyalar amalga oshiriladi.

Psixologik yondashuvlar huquqiy madaniyat shakllanishida insonning ichki ruhiy jarayonlari, his-tuyg'ulari, motivatsiyasi va shaxsiy tajribalarini hisobga olish imkonini beradi. Masalan, xalqaro psixologik-huquqiy tadqiqotlarda (legal psychology) qonuniy sistema va huquqiy institutlar inson xatti-harakatlariga, huquqiy ong va xulq-atvorga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi. Bunday yondashuv huquqiy tarbiyaning faqat qonunlarni tushuntirishdan iborat emasligini, balki shaxsning ichki qadriyatlari, uning huquqiy xulqni o'zlashtirishga tayyorligi va ijtimoiy muhabbat, adolat, hurmat kabi ruhiy-holderlarni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, milliy qadriyatlar — odatlar, an'analar, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, mentalitet va tarixiy xotira — huquqiy madaniyatning poydevorini tashkil qiladi. O'zbekiston va umuman Markaziy Osiyo kontekstida bu qadriyatlar jamiyatning ma'naviy ildizida chuqur joylashgan. Milliy g'oya va ma'naviyat orqali huquqiy ong va huquqiy madaniyat shakllanishi, fuqarolik ongining mustahkamlanishi va jamiyatning huquqiy-axloqiy bozori barqaror bo'lishi mumkin.

Masalan, olimlar yoshlar ayniqsa o'smir va o'spirinlarda huquqiy tushunchalar va huquqiy savodxonlikni oshirishda psixologik va madaniy-tarbiyaviy omillarni e'tiborga olish zarurligini ta'kidlaydilar.

Yoshlarning huquqiy ongga ega bo'lishi faqat nazariy bilim bilan emas, balki ularning

ijtimoiy muhit, oilaviy va milliy qadriyatlarga nisbati, shaxsiy motivatsiyasi va ma'naviy tarbiyasi orqali shakllanadi.

Shuningdek, huquqiy madaniyatni rivojlantirishda pedagogik va ma'naviy ta'lim tizimining roli katta. Huquqiy tarbiya jarayonida faqat qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarni o'qitish yetarli emas: ta'lim-tarbiyada psixologik va madaniy yondashuvlardan foydalanish, madaniy meros, tarixiy-axloqiy qadriyatlarni o'rgatish, shaxsni huquqiy ongga rag'batlantirish, mas'uliyatni anglashga yordam beruvchi metodlar joriy etish lozim.

Bugungi kunda, O'zbekiston kontekstida ham huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirishga oid ilmiy izlanishlar boshlandi. Masalan, “Yangi O'zbekiston” jamiyatida huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish tendensiyalari, ularning dolzarbligi va muammolari tahlil qilingan. Bu tadqiqotlarda psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olgan holda huquqiy savodxonlikni oshirish, davlat islohotlarini jamiyat hayotiga singdirish va fuqarolar orasida huquqiy ongni chuqurlashtirish muhim deb topilgan.

Shunday qilib, psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlar — huquqiy madaniyatni rivojlantirishda bir-birini to'ldiruvchi tizimli omillardir. Psixologik yondashuv shaxsning ichki psixik funksiyalariga, motivatsiyasiga, ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir qilsa, milliy qadriyatlar va tarixiy-madaniy meros esa bu xulq-atvor uchun barqaror zamin yaratadi. Ushbu ikki unsumni uyg'unlashtirish — huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning eng samarali yo'li ekanligi olimlar tomonidan ko'rsatilgan. Demak, huquqiy madaniyatni yuksaltirish jarayonida nafaqat qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar, balki psixologik pedagogika, ma'naviyat, tarixiy va milliy kontekst hisobga olinishi lozim.

Huquqiy madaniyat jamiyatda yuritilayotgan qonunlar hamda huquqiy institutlarga nisbatan insonlarning bilim, ong va xulq-atvor darajasini ifodalaydi. Bu madaniyat shakllanishi nafaqat rasmiy ta'lim va normativ-huquqiy hujjatlar orqali, balki shaxslar psixologiyasi, ijtimoiy muhit va milliy qadriyatlarning ta'siri ostida ham rivojlanadi. Masalan, Namangan davlat universiteti tomonidan tayyorlangan “Huquqiy ong va huquqiy madaniyat” monografiyasida huquqiy ong tarkibida huquqiy mafkura va huquqiy psixologiyaning bir-biriga chambarchas bog'liq ekanligi, ularning kognitiv, baholovchi, tartibga soluvchi va bashorat qiluvchi funksiyalari huquqiy madaniyat shakllanishida hal qiluvchi ekanligi ko'rsatiladi.

Psixologik yondashuvlar huquqiy madaniyatni shakllantirishda shaxsning ichki psixologik holati — uning motivatsiyasi, hissiy tajribasi, dunyoqarashi va axloqiy ehtiyojlari kabi jihatlarni e'tiborga oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayniqsa o'smir va yoshlarda huquqiy ong hamda huquqiy savodxonlik nafaqat qonunlarni bilish darajasiga, balki ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liq.

Boshqacha qilib aytganda, agar yoshlar psixologik jihatdan o'zini himoyalangan, ma'naviy jihatdan barqaror his qilsa, huquqiy bilimlarni ongli ravishda qabul qilishga va amalda qo'llashga tayyor bo'ladi.

Shu bilan birga, milliy qadriyatlar — odatlar, axloq me’yorlari, an’analar, tarixiy xotira va ma’naviy-axloqiy orientatlar — huquqiy madaniyatning asosiy poydevorini tashkil etadi. O‘zbekiston va boshqa davlatlardagi huquqshunoslik adabiyotlarida huquqiy madaniyat ko‘pincha jamiyatning ma’naviy-madaniy strukturasining bir qismi sifatida qaraladi. Milliy qadriyatlar ijtimoiy birlashuvni kuchaytiradi, odamlar orasida hurmat, adolat, hamjihatlik kabi me’yorlarni yanada barqarorlashtiradi — natijada fuqarolar huquqlari va majburiyatlariga nisbatan munosabat ham muvozanatli bo‘ladi.

Masalan, O‘tkir Mavlonov “Huquqiy madaniyatni rivojlantirishning yangi ko‘rinishlari” maqolasida huquqiy madaniyatni faqat qonunlar va huquqiy tartibga solish vositalari orqali emas, balki huquqiy psixologiya, huquqiy iroda, huquqiy mafkura kabi elementlar orqali ham ko‘rib chiqish lozimligini ta’kidlaydi.

Bu yondashuv psixologik va madaniy omillarni birlashtirib, fuqarolarning huquqiy salohiyatini kompleks shakllantirish imkonini beradi.

Shuningdek, huquqiy tarbiya va ta’lim jarayonlari psixologik-pedagogik metodlar asosida tashkil etilganda yanada samarali bo‘ladi. Masalan, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti psixologiya kafedrasida olib borilgan tadqiqotda o‘spirinlarda huquqiy savodxonlikni oshirish ijtimoiy-psixologik muammo ekanligi, uni hal etishda pedagogik hamda ma’naviy tarbiya elementlaridan foydalanish lozimligi aytiladi.

Natijada, psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlarni birlashtirib huquqiy madaniyatni shakllantirish — bu samarali va uzoq muddatli jarayon. Psixologik jihatdan shaxslar huquqiy tamoyillarni hammaga bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy me’yorlar sifatida emas, balki shaxsiy hayot, huquqiy hujjatlar va umumiy adolat nuqtai nazaridan qadrlil deb bilsa, bu madaniyat barqaror bo‘ladi. Milliy qadriyatlar esa bu hosil bo‘lgan ong va xulq-atvor uchun madaniy va tarixiy zamin yaratadi. Ilmiy adabiyotlarda ko‘rsatilishicha, huquqiy ong, huquqiy savodxonlik va huquqiy madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni rivojlantirishda psixologik, pedagogik va madaniy omillarni kompleks hisobga olish zarur.

Shunday qilib, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlarning uyg‘unligi asosiy garov bo‘lishi mumkin. Bugungi O‘zbekiston sharoitida esa mazkur yondashuvlar jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash, fuqarolik ongini kuchaytirish va ijtimoiy birdamlikni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Maqolaning keyingi qismida, albatta, psixologik metodlar va madaniy-ta’limiy ta’sirlashuv modellarini batafsil ochib beriladi.

Jadval 1.

Huquqiy madaniyatni rivojlantirishda psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlarning roli

Asosiy omillar	Ta’sir ko‘rsatuvchi jihatlar	Natija/maqsad
Psixologik yondashuvlar	Shaxsning motivatsiyasi, his-tuyg‘ulari, ijtimoiy xulqi	Huquqiy ong va huquqiy xulq-atvor shakllanishi

Milliy qadriyatlar	An’analar, odatlar, ma’naviy-axloqiy me’yorlar, tarixiy xotiralar	Huquqiy madaniyat barqarorligi, jamiyatning adolatli rivojlanishi
Ta’lim va tarbiya	Pedagogik metodlar, huquqiy ta’lim, ma’naviy tarbiya	Huquqiy savodxonlikni oshirish, fuqarolarda huquqiy mas’uliyatni shakllantirish
Ijtimoiy muhit	Oila, maktab, jamiyat, me’yoriy institutlar	Huquqiy xulqni qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy nazoratni kuchaytirish

Tahlil:

Ushbu jadvalda ko‘rinib turibdiki, huquqiy madaniyatni rivojlantirish bir omilga emas, balki bir nechta o‘zaro bog‘liq omillarga bog‘liq. Psixologik yondashuvlar shaxsning ichki ruhiy holati va motivatsiyasiga ta’sir qilib, huquqiy ongni shakllantiradi. Milliy qadriyatlar esa ushbu ong va xulq-atvor uchun barqaror zamin yaratadi. Ta’lim va tarbiya metodlari bu jarayonda vosita bo‘lib xizmat qiladi, ijtimoiy muhit esa hosil bo‘lgan huquqiy ong va xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, olimlar fikricha, bu omillarni birlashtirish jarayoni huquqiy madaniyatni kompleks va barqaror rivojlantirishga imkon beradi.

1-Sxema

Huquqiy madaniyatni shakllantirish mexanizmi

[Milliy qadriyatlar] --->

\

\

--> [Shaxsning huquqiy ong va xulq-atvori] --> [Huquqiy madaniyat]

[Psixologik yondashuvlar] --->

\

\

--> [Ta’lim va tarbiya metodlari] ---> [Ijtimoiy muhit ta’siri]

Sxema tahlili:

Sxemada ko‘rinib turibdiki, huquqiy madaniyat markazida shaxsning huquqiy ong va xulq-atvori turadi. Milliy qadriyatlar va psixologik yondashuvlar bu ong va xulqni shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida ta’sir qiladi. Ta’lim va tarbiya metodlari esa bu jarayonni mustahkamlovchi vosita bo‘lib, ijtimoiy muhit orqali huquqiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, sxema ilmiy jihatdan huquqiy madaniyatni rivojlantirishni tizimli yondashuv sifatida tushuntiradi va har bir omilning o‘zaro bog‘liqligini aks ettiradi.

XULOSA. Huquqiy madaniyat jamiyatning barqarorligi, adolatli boshqaruvi va fuqarolik ongini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonida nafaqat huquqiy bilimlarni oshirish, balki shaxsning ichki psixologik holati, motivatsiyasi va hissiy xulq-atvorini hisobga olish zarur. Psixologik

yondashuvlar shaxsning huquqiy ongini rivojlantirishga, qonunlarni tushunish va ularga amal qilishga tayyorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar — odatlar, an’analar, ma’naviy-axloqiy me’yorlar va tarixiy xotira — huquqiy madaniyat uchun barqaror zamin yaratadi, jamiyatda hurmat, adolat va hamjihatlik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Maqolada ta’kidlanganidek, huquqiy madaniyatni rivojlantirishda psixologik va madaniy omillarni kompleks tarzda uyg’unlashtirish zarur. Ta’lim va tarbiya, shuningdek, ijtimoiy muhitning qo‘llab-quvvatlashi bu jarayonni yanada samarali qiladi. Natijada, fuqarolarda huquqiy savodxonlik, huquqiy mas’uliyat va huquqiy xulq-atvor shakllanadi, bu esa davlat va jamiyat hayotida qonun ustuvorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, huquqiy madaniyatni yuksaltirishning samarali yo‘li psixologik yondashuvlar va milliy qadriyatlarni uyg’unlashtirish, shaxsning ichki motivatsiyasi va ijtimoiy muhitni hisobga olgan holda huquqiy ongni rivojlantirishdir. Bu yondashuv nafaqat huquqiy savodxonlikni oshiradi, balki jamiyatda madaniyat va adolat tamoyillarining barqarorligini ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Satvoldiyev F.A.** Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari. — Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti, 2024.
2. **Naimov D.R.** “Yangi O‘zbekiston jamiyatida huquqiy ong va huquqiy madaniyat rivojlanish tendensiyalari”. In: Yangi O‘zbekiston huquqiy, dunyoviy va ijtimoiy davlat sifatida – jamiyat, islohotlar, taraqqiyot (to‘plam). 2024.
3. **E. Kolenko.** “Understanding the Legal Culture in Uzbekistan Through an Analysis of Economic Court Decisions“. In: Central Asian Law: Legal Cultures, Governance and Business Environment in Uzbekistan (Springer, 2024).
4. **R. Urinboyev.** Legal Culture, Governance and Business Environment in Central Asia (tahrir etuvchi). — 2020.